

Jørn Loftager

Indledning

Det turde være temmelig ukontroversielt at fastslå, at forandringen som fænomen præger samtiden, og det måske mere end nogensinde tidligere. Med et udtryk lånt hos Marx kan hævdes, at den 'forandring', som ethvert samfund – som hovedregel umærkeligt – til enhver tid har været underlagt, i nutiden for alvor er blevet "praktisk sand".

Orienteringen mod fremtiden og bevidstheden om, at ændringer forestår, er blevet en almindelig fast integreret bestanddel af hverdagen. Fremtiden er blevet en levevej for forskere og planlæggere på alle niveauer, og tilværelsen som planlagt strategi manifesterer sig i den betydning, karrieren spiller for nye typer livsformer i hastig vækst.

Inden for samfundsvidenskaben er det ikke længere forbeholdt marxismen at interessere sig for og beskæftige sig med overordnede samfundsmæssige transformationsprocesser. Den udbredte – stiltiende eller eksplicit formulerede – formodning i slutningen af 50'erne og første halvdel af 60'erne om, at de vestlige industri- og velfærdssamfund i store træk kunne betragtes som udviklingens slutpunkt, er for længst opgivet til fordel for antagelser om, at industrisamfundet er undervejs med en forvandling, der tåler sammenligning med industrialiseringens omkalfatring af landbrugssamfundet.

Tiden florerer med bredt anlagte totalanalyser med sigte på at diagnosticere den igangværende samfundsudvikling. Parallelt til 1800-tallets klassiske sociologis optagethed af den industrielle revolutions samfund er det et gennemgående træk i de aktuelle bestræbelser at levere beskrivelser af samfundet, som det vil tage sig ud i den kommende mikroelektroniske tidsalder. Men mens der hersker udbredt enighed om, at teknologiudviklingen vil være forbundet med vidtgående sociale og samfundsmæssige konsekvenser, er der store forskelle i den nærmere analyse, tolkning og vurdering af forandringernes karakter og ønskværdighed.

Det giver sig selv, at den videnskabelige gehalt og værdi af forsøg på at bestemme noget så omfattende som samfundet i dets totalitet, dets udviklingskurs og dets fremtidsudsigter let kan være problematisk. Ja, i det omfang udsagns grad af videnskabelighed betragtes som proportional med deres empiriske forankring, kan det være svært overhovedet at tage den slags analyser alvorligt. Det samme er tilfældet, hvis videnskabsidealet kræver, at værdiantagelser isoleres fra samfundsbeskrivelsen. Enhver forestilling om karakteren af den overordnede samfundsudvikling må nødvendigvis være stærkt teoretisk præget, det vil sige indeholde en række generelle påstande og antagelser om den samfundsmæssige virkelighed, ligesom den uundgåeligt må indeholde normative elementer.

Imidlertid er det værd at fremhæve, at de videnskabsteoretiske problemer vedrørende henholdsvis teori-empiri relationen og forholdet mellem det deskriptive og det normative, som springer så tydeligt og accentueret i øjnene i forbindelse med den generelle samfundsbeskrivelse og -analyse, også – om end ofte mere

skjult – vil være på spil i al anden samfundsforskning.

Foruden at lade sig bedømme ud fra den slags interne kriterier kan forskningen og videnskaben betragtes og vurderes i forhold til dens brug eller dens "nytte".

Ses bort fra den af ren nysgerrighed betingede "sandhedssøgning for dens egen skyld" kan simpelt skelnes mellem videnskabens *materielle*, dens *administrative* og dens *ideologiske* brug.¹

Den materielle brug vedrører videnskabens rolle som produktivkraft, altså dens funktion i forhold til den materielle produktion, mens den administrative brug er den anvendelse, der gøres af videnskaben til støtte for og udvikling af politiske og juridiske institutioner.

Nytten af videnskaben i disse to henseender knytter sig til dens evne til at fungere som instrument for løsning af analytisk definerbare, teknisk prægede problemer, og det er uden videre oplagt, at det med hensyn hertil vil være så som så med relevansen af samfundsteori på et generelt, teoretisk plan.

Omvendt med den ideologiske brug, hvormed her menes den påvirkning af menneskers forestillinger, som udgår fra videnskaben. Det, der tænkes på, er ikke den forskning, som tager sigte på at ændre forestillinger på det partikulære plan, som f.eks. den forskning, der i reklamens tjeneste søger at ændre forbrugerens opfattelse, hvad angår bestemte produkter. Og naturligvis tænkes heller ikke på videnskabens eventuelle rolle som politisk propagandaværktøj. Ligesom tilfældet er, når det gælder den materielle og administrative brug, er forskeren i disse tilfælde producent og leverandør af viden om, hvordan objekter (mennesker) ændrer egenskaber (forestillinger) til en bestemt aftager og som sådan – vis-à-vis objekterne – magthaver.

Tværtimod er det, der sigtes til, den påvirkning af menings- og forestillingsdannelsen, der har offentligheden som forum og refleksionen som medium. Med andre ord er den ideologiske brug i denne forstand ikke knyttet til en teknokratisk videnskabspraksis, der forudsætter, at samfundet legitimt lader sig opdele i på den ene side en gruppe socialingeniører og på den anden side en manipulerbar masse. Den refererer derimod til en demokratisk model, hvor videnskabens opgave (også) er tage del i den offentlige meningsdannelsesproces.

Nu er en sådan ideologisk brug som bekendt ikke forbeholdt videnskaben. F.eks. er det meget nærliggende at betragte kunstneriske aktiviteter under denne synsvinkel. Og den litteratur, der er optaget af de samfundsmæssige forandringsprocesser, er da også utrolig heterogen. Den spænder fra statistisk funderede prognoser over essayistisk formulerede analyser med et eksplicit utopisk indhold til samfundsbeskrivelser i den rene fiktions form.

Men uanset at det kan være svært for ikke at sige umuligt at afgrænse den delmængde heraf, der fortjener etiketten 'videnskabelig', forekommer det vigtigt, at den professionelle samfundsforskning blander sig i selskabet og tager videnskabens ideologiske brug alvorligt.

Når aktuelle forandringsprocesser skal beskrives, eller når der argumenteres for, at store ændringer er i vente, sker det ofte under anlæggelse af en krisesynsvinkel.

Undertiden synes kriseterminologien anvendt nærmest i flæng, hvilket naturligvis ikke styrker dens frugtbarhed, men såfremt den signalerer, at de veje, udvik-

lingen inden for diverse områder har fulgt, ender blindt, kan temaartiklerne i dette nummer også betragtes under en sådan synsvinkel.

I Finn Arlers artikel behandles tre forskellige bud på, hvordan samfundsudviklingen i nyere tid sammenfattende lader sig tolke med den pointe, at de overlevede samfundsteoretiske centralkategorier har stadig sværere ved at fungere efter deres hensigt.

I forhold til de dermed beskrevne krisetendenser på det teoretisk-ideologiske makroplan, sætter Uffe Østergård i sin artikel fokus på det kulturelle niveau og stiller gennem en historisk perspektiveret analyse diagnose over den mentale habitus i det moderne samfund. Der argumenteres for, at det er her og ikke i den "materielle basis", at samfundet er på vej ud i fundamentale vanskeligheder og vanskeligheder af en art, der gør det til en højst tvivlsom affære at sætte sin lid til udarbejdelsen af omfattende, grandiose fremtidsprojekter.

Forestillingen om, at det ikke er på det materielt-strukturelle og organisatoriske niveau, at krisetendenserne er at finde, anfægtes kraftigt af nyere kritisk orienteret teori om industrisamfundet, som fremhæver, at det er industrialismens udviklingsmodel som sådan, der er i krise. Kritikken af industrisamfundet præsenteres i mit eget bidrag og modstilles den udbredte forestilling om det post-industrielle samfund som servicesamfund.

I den sidste temaartikel analyserer Torben Hviid Nielsen den nedskrivning af kravene til politikken og herredømmets legitimitet, som har fundet sted i takt med samfundets modernisering; – et forhold som let lader sig indfange af krisesyndsvinklen, idet et vist minimum af legitimitet altid vil være påkrævet, ikke mindst i en tid, hvor samfundet tilsyneladende befinder sig i en kompliceret sporskiftesituation, der vil stille store krav til politikken duellighed.

Noter

1. Denne opdeling er hentet fra S.-E. Liedman, "Humanistiske forskningstraditioner. Kritiske og historiske perspektiver", i *KRITIK* nr. 46, 1978.